

ПЕРЕСЕЛЕННЯ МАЛОРОСІЙСЬКИХ КОЗАКІВ НА ЗЕМЛІ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА на початку ХІХ ст.

У статті автор розглядає кампанію переселення до Південної України і Чорномор'ї малоросійських козаків, здійснену урядом Російської імперії на початку ХІХ ст.

У першій половині ХІХ ст. російський уряд неодноразово робив досить масштабні переселення на землі Південної України і Чорномор'ї різних груп державних селян і близьких до них груп населення. Основною причиною таких переселень була мета хоча б частково вирішити проблему нестачі земель в українських і внутрішніх російських губерніях.

Міністр внутрішніх справ В. Кочубей у 1805 р. у доповіді імператору Олександрю І писав про тяжке становище селян російських губерній і зазначав, що бажання переселитися виказали 218 однодворців і 2784 економічних селянин зі Смоленської губернії⁹³. У доповіді також зазначалося, що розмір середньої ділянки на особу в цей час у губернії склав 3 ½ десятин. Переселення бажаних 3002 селян не допомогло б вирішити проблему з малоземеллям, але у випадку додаткового переселення ще 15960 чоловіків з числа боржників і збіднілих селян, розмір ділянки склав би 8 десятин⁹⁴. Незважаючи на такі перспективи, міністр пропонував переселити, на перший раз, лише тих 3002 селян, які висловили бажання перейти на нові місця, але не до Кавказької губернії, як хотіли селяни, а до Новоросійського краю⁹⁵.

Згодом була здійснена нова спроба переселення 20000 державних селян із внутрішніх районів Російської імперії до Бессарабської області. За проектом М. Воронцова, затвердженого 15 лютого 1824 р., планувалося переселити по 5000 селян із Чернігівської, Полтавської, Орловської та Курської губерній до Бендерського й Аккерманського повітів⁹⁶. У 1825–1826 рр., у зв'язку із великим бажанням селян перейти до Бессарабії, було дозволено переселення селянам Тамбовської, Рязанської, Тульської, Калузької, Харківської і Таврійської губерній⁹⁷. Проте, незважаючи на підтримку уряду та бажання багатьох селян переселитися до південноукраїнського регіону, ця кампанія не мала значних результатів. За урядовими даними, протягом 1824–1830 рр. до Бессарабії переселилося лише 3600 державних селян⁹⁸.

Окреме місце серед організованих урядом колонізаційних кампаній на землі Новоросійського краю, посідає переселення 25000 малоросій-

⁹³ ДАОО. – Ф.1. – Оп. 219. – Спр.3 за 1806 р. – Арк. 10 зв.

⁹⁴ Там само. – Арк. 12 зв.

⁹⁵ Там само. – Арк. 13.

⁹⁶ ДАОО. – Ф.1. – Оп.214. – Спр.12 за 1825 р. – 10 зв.

⁹⁷ Там само. – Арк. 71.

⁹⁸ Гросул Я. Крестьяне Бессарабии (1812–1861 гг.). – Кишинев, 1956. – С. 206.

ських козаків, яке відбулося на початку ХІХ ст. Вони склали окрему групу населення в Лівобережній Україні, а саме в Полтавській та Чернігівській губерніях.

Підстави та правила здійснення такого масштабного переселення були детально викладені у доповіді Міністра внутрішніх справ О. Куракіна імператору Олександрові І від 17 березня 1808 р.⁹⁹.

Переселення було необхідне, оскільки 20 000 чоловіків і 10 000 жінок, які вже оселилися на землях війська, було недостатньо¹⁰⁰. Для освоєння земель, відведених Чорноморському війську, ведення господарської діяльності та несення військової служби була необхідна більша кількість поселенців. Переселення саме малоросійських козаків, а не державних селян, мало свої переваги. По-перше, козаки були власниками земель. Гроші, отримані від продажу ділянок, надавали козакам кошти для переселення та влаштування на новому місці. По-друге, козаки переселялися на придатні землі. По-третє, козаки вже мали досвід військової служби і могли швидше при звичаїтися до своїх обов'язків. По-четверте, внаслідок такого значного переселення мала істотно послабитися гострота проблеми нестачі землі у сусідніх українських губерніях.

О. Куракін зазначав, що при переселенні козаків не можуть бути використані правила для переселення селян, затверджені у 1806 р. і запропонував нові, самостійно розроблені ним, правила. Як їхні основні положення можна виділити наступне:

1. Переселення відбувається лише за добровільною згодою козаків.
2. Перевагу віддавати тим родинам, де більше дівчат шлюбного віку та вдів, оскільки на землях Війська недостатня кількість жінок.
3. Піклування про переселення покладати на малоросійського генерал-губернатора.
5. Проінформувати козаків про можливість переселення мають волосні правління під наглядом земських поліцій.
6. Родина переселенців має надати відомості про відсутність заборгованості зі сплати податків державі та приватним особам.
7. Списки переселенців волосні правління мають надсилати у казенні палати, потім – генерал-губернатору, який визначає, якій родині можна дозволити переселитися.
8. Родина може призначити довірених для обрання земель для поселення у війську. Ті, хто не хоче висилати уповноважених, мають надати відомості про майбутнє переселення, а землі для їх оселення призначає місцева адміністрація.
9. Переселення повинно було відбуватись групами не більше 30 родин. Серед них необхідно було призначити старійшину, якому видавалися лист-дозвіл на перехід та відомість зі списком родин, що переселяються.
10. У випадку хвороби когось із переселенців всю партію не зупиняли. Хворого разом з родиною мали передати під опіку місцевого земського чи міського начальства.

⁹⁹ ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк. 4 – 15 зв.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 6.

11. Козакам не передбачалася позика від держави через незначну віддаленість місць для переселення. Також, як вже зазначалося, вони мали кошти від продажу власних земель.

12. Допомога, необхідна після їх переселення та для влаштування на новому місці, покладалася на “сословие Черноморського війська”¹⁰¹.

Землі, призначені для переселенців, ще ніколи не розмежовувалися. Для проведення межування, аби відділити приватні землі від спільних і в майбутньому мати можливість надати землі кожному господарю, необхідно було призначення однієї чи двох партій землемірів. Наказ про це мав дати міністр юстиції. Складання правил і контроль межування покладалася на А.Е. Рішельє¹⁰².

У своїй доповіді Олександрю I у 1808 р. О. Куракін писав, що цього року мають переселитися 10795 чоловіків і 8682 жінок¹⁰³. На думку О. Куракіна, при переселенні такої кількості людей, неможливо було обмежитися військовими прибутками і потрібна була підтримка уряду. Необхідні кошти – 50 000 крб. – передбачалося позичити із колоністської суми, а повертати їх планувалося протягом п’яти років із військових сум¹⁰⁴. З метою збільшення прибутків останніх, пропонувалося віддати на відкуп володіння: Тамань – з передмістями, рибні коси Єйську, Довгу та Камишевату й Темрюк на чотирирічне утримання¹⁰⁵.

У рапорті генерал-майора Ф. Бурсака А.Е. Рішельє від 27 травня 1809 р. також зазначалося, що цього року на землі Чорноморського війська має перейти понад 19 000 козаків¹⁰⁶.

Істотною статтею витрат було будівництво житла для переселенців, оскільки це тягло за собою необхідність значних коштів на будівельні матеріали. З цього приводу пропонувалося виділити 5 000 крб. на доплату, спробувати виміняти хліб і ліс на військову сіль у закубанських народів, а хліб купувати по можливості у межах війська¹⁰⁷. Жито для сіяння мали виділити із запасних магазинів. Для захисту інтересів переселенців і попередження земельних конфліктів на місцях призначалися полковник Герасим Кухаренко та підполковник Петро Бурнос (у Катеринодарську округу)¹⁰⁸.

Кількість малоросійських козаків, які переселилися в результаті цієї кампанії можна легко простежити завдяки документам, що збереглися в Державному архіві Одеської області. В архівних справах наявні відомості та виписки про тих, хто подав прохання про переселення, і прийнятих на поселення на землі війська. Документи про бажуючих переселитися на південноукраїнські землі збереглися фрагментарно. Проте є комплекс документів, які дають інформацію за єдиний період з 31 грудня 1808 р. по 25 травня 1809 р. (7 виписок зі списків переселенців),

¹⁰¹ ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк. 8–13.

¹⁰² Там само. – Арк. 14.

¹⁰³ Там само. – Арк. 400 зв.

¹⁰⁴ Там само. – Арк. 401зв.

¹⁰⁵ ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк. 405.

¹⁰⁶ Там само. – Арк. 412.

¹⁰⁷ ДАОО. – Ф.1. – Оп. 220. – Спр. 6 за 1808 р. – Арк. 404.

¹⁰⁸ Там само. – Арк. 404зв.

а також виписка за період 7 червня – 25 листопада 1809 р. Дані цих документів узагальнені нами у табл. 1.

Таблиця 1

Кількість козаків, які виявили бажання переселитися на землі Чорноморського війська¹⁰⁹.

Час переселення	Губернії			
	Полтавська		Чернігівська	
	чол.	жін.	чол.	жін.
31 грудня 1808 р. – 1 березня 1809 р.	4200	3229	1593	1363
1 – 9 березня 1809 р.	—	—	510	417
10 – 19 березня 1809 р.	1608	1211	37	32
19 – 23 березня 1809 р.	—	—	218	175
23 березня – 2 квітня 1809 р.	1575	1206	609	483
2 квітня – 5 травня 1809 р.	—	—	544	426
5 – 25 травня 1809 р.	1082	790	11	12
7 червня – 25 листопада 1809 р.	1429	1083	127	80
Разом	9894	7519	3649	2988

В окремій відомості була подана інформація про козаків, прийнятих на поселення на землі війська протягом 1809 – 1811 рр.¹¹⁰. Кількість переселенців розписана по двох губерніях, за роками і датою переселення. Завдяки цьому ми маємо детальну інформацію про те, коли саме та скільки козаків переселилося з Полтавської та Чернігівської губерній. Дані про переселенців подані у табл. 2 за місяцями.

Таблиця 2

Кількість малоросійських козаків, прийнятих на поселення на землі Чорноморського війська¹¹¹

Місяць, коли прибули переселенці	Кількість переселенців			
	Полтавська губернія		Чернігівська губернія	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
1809				
Червень	138	118	—	—
Липень	2197	1932	—	—
Серпень	1414	1357	—	—
Вересень	1983	1696	1025	909
Жовтень	830	790	2208	1849
Листопад	557	514	632	478
Грудень	—	—	213	202

¹⁰⁹ Таблиця складена автором на основі підрахунків даних восьми виписок “из доставленных к малороссийскому генерал губернатору, сведений о числе душ козаков объявивших желание к переселению на земли Черноморского войска”. Див.: ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр. 6 за 1808 р. – Арк. 364–364 зв., 369, 379–379 зв., 389, 391–391 зв., 409, 700.

¹¹⁰ ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк. 771–773.

¹¹¹ Таблиця складена автором на основі підрахунків даних про переселенців: ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк. 771–773.

Разом	7119	6407	4078	3438
1810				
Червень	18	15	395	313
Липень	1587	1439	151	125
Серпень	2244	1867	600	556
Вересень	1396	1151	493	410
Жовтень	—	—	32	26
Листопад	30	23	231	219
Разом	5275	4495	1902	1649
1811				
Квітень	26	17	82	78
Травень	3	3	60	58
Червень	110	78	21	20
Липень	1098	932	17	13
Разом	1237	1030	180	169

Варто відзначити деяку невідповідність в узагальнених цифрових даних та вказаних окремо за кожною датою. У документі зазначено, що за 1809–1810 рр. переселилося 18319 чоловіків і 15909 жінок. У 1811 р. – 1417 чоловіків і 1194 жінок. Разом, відповідно, 19736 чоловіків і 17103 жінок. Проте підраховані нами дані дещо відрізняються від зазначених у відомості загальних даних про переселенців. Відповідно до наших розрахунків, протягом 1809 – 1810 рр. переселилося 18374 чоловіків і 15989 жінок; у 1811 р. – 1417 чоловіків і 1199 жінок. Загалом, за три роки перейшло на поселення до Південної України 19791 чоловіків і 17183 жінок. Якщо ж говорити про темпи переселення, то можна відзначити, що протягом трьох років переселенців з Полтавської губернії було значно більше, ніж з Чернігівської губернії.

У кінці відомості зазначалося, що в майбутньому передбачається переселення 5264 малоросійських козаків¹¹². Таким чином, протягом трьох років – з 1809 р. по 1811 р. – відбулося переселення на південно-українські землі майже 20000 малоросійських козаків.

Для харчування переселенців та будівництва для них на новому місці будинків була виділена позика: у Катеринодарській окрузі на суму 27956 крб. 16 ½ коп.; у Бейсузькій – на 46302 крб. 25 ¾ коп.; у Єйській – на 80014 крб. 51 ½ коп.; у Таманській – на 2144 крб. 51 коп. загалом було виділено 156417 крб. 44 ¾ коп.¹¹³. Переселенцям також було видано хліб, який вони мали повернути через три роки (див. табл. 3-4).

¹¹² ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк.773.

¹¹³ Там само. – Арк.773 зв. – 774.

Таблица 3

Ведомость о выданном переселенцам хлебе которой от оных должен быть возвращен в Черноморскую войсковую канцелярию чрез три года.

Учинена 20 декабря 1811 года

(Документ поданий в оригинальному варианті)

В округах	Всего числом душ		С того числа неимущим по числу душ		Муки			Выстроено со времени переселения домов
	м.	ж.	м.	ж.	четверть	четверик	гор	
Ейской	7862	6567	55	43	24	6	-	2618
Екатеринодарской	6962	5840	-	-	-	-	-	807
Бейсугской	7357	6822	-	-	-	-	-	2113
Таманской	82	70	-	-	-	-	-	2
В Екатеринодаре	43	29	-	-	-	-	-	-
Итого	22306	19328	55	43	24	6	-	5548

ДАОО. – Ф.1. – Оп. 220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк.779.

Таблица 4

Витяг зі списку “Таврической казенной экспедиции причисленным на земли войска Черноморскаго малороссийской Полтавской и Черниговской губернии козакам. Учинен Генваря дня 1811 года”

(Документ поданий в оригинальному варианті)

Полтавской губернии Миргородскаго повета	Лета	
	Мужеска	Женска
Села Перевада		
Афанасий Данилов сын Чапленко	23	—
Жена его Татьяна	—	20
Сын их Тыхон	3	—
Дочь Надежда	—	7
Племянница Татьяна	—	5
Брат его Данило	15	—
Жена его Татьяна	—	14
Сын их Евтихий	1	—
Села Барановки		
Семен Данилов сын Молека	70	—
Жена его Агафия	—	60
Деты их сын Антон	45	—
Жена его Пелагея	—	40
Деты их сын Роман	14	—
Дочеры Ксения	14	—
Екатерина	—	15
София	—	11

Села Савенец		
Василь Яковлев сын Молека	26	—
Жена его Парасковия	—	20 [арк. 704] //
Дети их Пелагия	—	1
Марина	—	5
Брат его Семен Молока	18	—
Жена его Домникия	—	17
Деты их Григорий	4	—
Логин	1	—
Означенных Малекоев отец Яков Иванов	48	—
Жена его Агафия	—	46
Дочь их Марина	—	6 [арк. 704 зв.]

ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк.704-705.

Таким чином, можна говорити про виконання даного плану переселення, оскільки із запланованих 25000 за три роки на землі Чорноморського війська перейшли 19791 малоросійських козаків, а в майбутньому очікувалося прибуття останніх 5264 чоловіків. Такі результати можна пояснити зацікавленістю уряду у козаках як військовослужбовцях та охоронцях прикордонних території, а також їх кращим матеріальним становищем (порівнянно із державними селянами). Крім цього, малоросійські козаки мали подолати значно меншу відстань, ніж селяни внутрішніх російських губерній – це також було суттєвою складовою успіху. Переселення 25000 малоросійських козаків було одним з найбільш результативних заходів, здійснених російським урядом на землях Південної України і Чорноморії в першій половині XIX ст.

Viktoria Lykova

The Little Russian Cossacks' migration to the Black Sea army lands at the beginning of the XIX c.

In the article the author considers campaign of migration of Little Russian Cossacks group to the South Ukraine, carried out by the government of Russian Empire in the beginning of the XIX century.

УДК 355.48(47:560)“1828/1829”

Олександр Кухарук

РОЗМІЩЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК У ФОРТЕЦІ СІЛІСТРА ПІСЛЯ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1828-1829 РР.

У статті на основі архівних й опублікованих документів досліджуються обставини, що зумовили залишення російської залоги у фортеці Сілістра після російсько-турецької війни 1828-1829 рр.

Період російсько-турецької війни 1828-1829 рр. та її наслідки не обділені увагою дослідників, як з теренів зниклих імперій-учасниць, так